Л. М. НІКОЛЕНКО

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗУСТРІЧНОГО ПОЗОВУ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджено та визначено поняття зустрічного позову в господарському судочинстві.
Ключові слова: *зустрічний позов, позов, господарське судочинство, господарський суд, господарський процес.*

В статье исследовано и определено понятие встречного иска в хозяйственном судопроизводстве.
Ключевые слова: *встречный иск, иск, хозяйственное судопроизводство, хозяйственный суд, хозяйственный процесс.*

In the article the concept of cross-action in the economic legal proceeding was analyzed and determined.
Key words: *cross-action, lawsuit, economic legal proceeding, economic court, economic process.*

Подання зустрічного позову є одним з основних процесуальних засобів захисту прав відповідача у господарському судочинстві. Зустрічний позов – це позов, заявлений відповідачем у процесі, який вже відбувається, щодо первісного позову. Обидва позиви розглядаються спільно, зустрічним позовом відповідач висуває до позивача вимоги, які є засобом захисту проти первісної вимоги або пов'язані підставою.

У процесуальній літературі немає єдиного визначення поняття зустрічного

© *НІКОЛЕНКО Людмила Миколаївна* – кандидат юридичних наук, професор Маріупольського державного гуманітарного університету

позову. Окремі питання інституту зустрічного позову були розглянуті Н.І. Клейном, Д.М. Притикою, О.І. Харитоновою тощо.

При подачі зустрічного позову сторони змінюють своє початкове становище. Відповідач із зустрічного позову стає позивачем, а первісний позивач перетворюється у відповідача у зустрічному позові. Зустрічний позов повинен бути взаємопов'язаний з первісним. Якщо відсутній зв'язок зустрічного позову з первісним, то це призводить до відмови у прийнятті даного позову до розгляду тільки як зустрічного, що не перешкоджає пред'явленню його як первісного в окремому процесі.

Зустрічний позов подається до суду, який розглядає справу за первісним позовом. Пред'явлення зустрічного позову допускається до прийняття рішення зі спору, після цього право на пред'явлення зустрічного позову припиняє свою дію. Необхідність зв'язку між зустрічними і первісними вимогами не позбавляє зустрічний позов певного самостійного характеру. Отже, зустрічний позов має самостійний характер, тому суд зобов'язаний у рішенні вказати результати розгляду кожного з позовів, тобто вирішити зустрічний позов і в тому випадку, якщо з первісного позову рішення не ухвалюється.

Зустрічний позов – це один із видів позовів, тому подання зустрічного позову проводиться за загальними правилами подання позовів. На зустрічний позов поширюються й норми щодо сплати державного мита, вимог до позовної заяви; відмови у прийнятті та поверненні позовної заяви тощо.

Тому для визначення поняття зустрічного позову слід враховувати загальне визначення позову. Позов слід розглядати як єдине поняття, що має дві сторони: матеріально-правову та процесуальну, які знаходяться у нерозривній єдності. Для позовної форми захисту права визначальним моментом є вимога до суду, підставою якої є матеріальна сторона. Співвідношення матеріального і процесуального розглядають як форму і зміст.

Позивач у своїй діяльності пов'язаний межами необхідності забезпечити відновлення порушеного або оспорюваного матеріального права. Суд у своєму рішенні дає одну відповідь із заявленого позову. Даючи відповідь на матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, суд тим самим дає відповідь і на звернення позивача до суду про захист його права. У тих же випадках, коли суд скасовує провадження у справі у зв'язку з відсутністю у позивача права на пред'явлення позову (відсутність процесуальної сторони), суд тим самим відміняє питання про розгляд матеріально-правової вимоги позивача до відповідача (матеріально-правова сторона).

Позов – процесуальний засіб захисту права. Тому, якщо у власника матеріально-правової вимоги немає процесуального засобу для захисту своєї вимоги, то у нього немає і позову. І, навпаки, якщо власник спірної правової вимоги може звернутися для її зарахування до суду, значить, у нього є позов.

Таке поняття позову як нерозривної єдності двох вимог логічно зумовлює висновок про нерозривну єдність понять двох важливих категорій: права на позов у процесуальному сенсі і права на позов у матеріальному сенсі, тобто висновок про існування єдиної категорії, що розуміється як право на позов, хоча й ці дві категорії не збігаються за своїм змістом, підставами, суб'єктним складом і юридичним наслідкам. Більш доцільним є визначення позову як вимоги про захист порушеного або оспорюваного права чи законного інтересу.

Це єдине й універсальне поняття позову не заперечує розмежування таких категорій, як право на позов у процесуальному сенсі (право на звернення до суду з

вимогою про захист) і право на позов у матеріальному сенсі (право на задоволення позову). Обидві ці категорії спочатку присутні у праві на позов. Згодом від встановлення їх фактичної наявності або відсутності залежить прийняття рішення зі спору.

Враховуючи викладене, позов слід розуміти як інститут процесуального права, що є вимогою зацікавленої сторони. Ця вимога випливає зі спірного матеріального правовідношення про захист свого або чужого права чи законного інтересу, що розглядається і вирішується судом у встановленому законом порядку.

Зустрічний позов, як й інша форма захисту – заперечення проти позову – також містить нерозривну єдність двох вимог. Господарське процесуальне законодавство містить норми, які визначають, що правосуддя у господарських судах здійснюється на засадах змагальності й рівності учасників. Дані норми є передумовою для реалізації відповідачем права на захист від пред'явленого позову. Виділяють дві форми реалізації права відповідача на захист від пред'явленого позову: заперечення проти позову і зустрічний позов. При цьому заперечення проти позову – це пояснення відповідача, що стосуються правомірності виникнення і розвитку процесу у справі або матеріально-правової вимоги позивача за суттю.

Якщо відповідач, не торкаючись матеріально-правової вимоги позивача, ставить під сумнів правомірність порушення провадження зі справи і можливість подальшого його розгляду даним судом, мають місце процесуально-правові заперечення. Такими можуть бути заперечення щодо непідвідомчості спору господарському суду; непідсудності спору, відсутність на момент розгляду справи судом предмету спору й інші заперечення, підставою яких є норми ГПК України. Якщо ж відповідач, не заперечуючи проти порушення процесу зі справі, оспорює матеріально-правову вимогу позивача, то йдеться про матеріально-правові заперечення. Використовуючи матеріально-правові заперечення, відповідач може посилатися на факти й обставини, що підтверджують відсутність у позивача права на задоволення позову повністю або частково. Такі заперечення спрямовані на опротестування підстави первісного позову. Тобто, підставою зустрічного позову можуть стати чотири групи фактів: правостворюючі факти (обставини, що є підставою виникнення правовідносин між позивачем і відповідачем); факти зв'язку позивача із заявленими вимогами; факти зв'язку відповідача із заявленими вимогами; факти підстави для позову (обставини, що стали причиною подання позову). Це певні характерні ознаки зустрічного позову.

Відповідач може ставити під сумнів саме наявність певних правовідносин з позивачем (стверджуючи, що він не є стороною у відповідному зобов'язанні, тощо). Відповідач може також ставити питання про те, що позивач не пов'язаний із заявленими вимогами. Відповідач має право заперечувати і з третьої групи фактів підстав позову (наприклад, продукцію, про стягнення вартості якої заявлені позовні вимоги, відповідач не отримав, тощо). Можна також ставити під сумнів наявність підстав для позову (наприклад, термін виконання грошового зобов'язання не наступив; невиконання зобов'язання викликане простроченням кредитора, тощо).

За певних умов відповідач може покласти вказані заперечення в основу зустрічних позовних вимог відповідного позову. Відповідним підходом, тобто віддзеркаленням наявності й нерозривної єдності двох взаємопов'язаних категорій (матеріальної і процесуальної), повинне визначатися формулювання дефініції інституту зустрічного позову.

Як вже зазначалось, у господарської процесуальній літературі немає єдиного визначення поняття зустрічного позову. Під зустрічним позовом розуміють позовну вимогу відповідача до позивача, заявлену у вже існуючому процесі для спільного розгляду з позовом первісним. Зустрічний позов становить самостійну вимогу відповідача до позивача[1]. Зустрічний позов – це звернення відповідача до суду з вимогою про захист самостійної вимоги до позивача шляхом розгляду спору про цю вимогу в тому ж процесі[2]. При визначенні поняття зустрічного позову слід зауважити, що процесуальна складова його дуже важлива, оскільки він є зустрічним лише у судовому процесі, де заявлений первісний позов, в іншому випадку це просто позов. Саме «зустрічність» характеризує, виділяє і додає особливість цьому інституту. Значить, це, перш за все, – процесуальний інститут, що не відміняє наявності в ньому нерозривної єдності матеріального і процесуального елементів, оскільки він хоч і зустрічний, але все ж таки позов, який може бути заявлений самостійно у будь-який момент.

З вищезазначеного випливає висновок про відмінність зустрічного позову від звичайного лише особливостями застосування. Оскільки зустрічний позов застосовується лише у тому процесі, де вже заявлений первісний, оскільки це зручно, доцільно і доречно, а також є необхідним для захисту. Тому доречний висновок проте, що основним і головним у взаємозв'язку цих позовів є правові зв'язки між суб'єктами правовідношення або даного спору, як носіями матеріальних прав й обов'язків. Таким чином, для визначення дефініції зустрічного позову, слід виділити особливості, що відрізняють його від звичайного позову і визначитися, які з них характерні для господарського судочинства. Слід зауважити, що зустрічний позов характеризується підсудністю, суб'єктом, метою, умовами і тимчасовими межами застосування. По-перше, право заяви зустрічного позову має не будь-який учасник господарського процесу, а тільки відповідач з первісного позову. По-друге, він може бути заявлений лише до суду за місцем розгляду позову первісного позивача. По-третє, зустрічний позов заявляється у процесі, що вже ведеться, який ініційований первісним позовом. По-четверте, пред'явлення зустрічного позову обмежене за часом і можливе лише до винесення рішення господарського суду з первісного позову. По-п'яте, зустрічний позов серед іншого має специфічну мету, а саме захист від первісного позову. По-шосте, він, як і будь-який позов, містить самостійні вимоги, вони мають бути взаємопов'язані з первісним або основним позовом. Крім того, до особливостей необхідно віднести і те, що судді у господарському процесі пов'язані позицією і доказами сторін. Досягнення бажаного результату у господарському процесі шляхом застосування зустрічного позову безпосередньо залежить від активності позиції відповідача і грамотного застосування ним форм свого захисту від первісного позову. Відповідач впливає на формування предмету доказування у конкретній справі, оскільки до предмету доказування входять обставини, які є підставою його заперечень або зустрічного позову. Значення інституту зустрічного позову у господарському процесі у зв'язку з цим стає більш вагомим. Це пов'язано з тим, що господарський процес більш формалізований, і має тенденцію у своєму розвитку до зниження активності суду до мінімуму. Норми Господарського процесуального кодексу зобов'язують суд винести законне і обґрунтоване рішення. При цьому ГПК не містить норм, які приписують суду за власною ініціативою витребувати докази від сторін. Суд за своєю ініціативою може тільки запропонувати представити, але не витребувати докази. Таким чином, з урахуванням усього викладено-

го, виявляється, що зустрічний позов – це самостійна вимога відповідача до позивача, яка випливає із спірного матеріального правовідношення, взаємопов'язана і та, що підлягає спільному розгляду з первісним позовом, звернена до господарського суду за місцем розгляду вимог позивача для захисту свого або чужого права або законного інтересу.

Для більш повного розуміння інституту зустрічного позову необхідно дати визначення права на зустрічний позов. Оскільки воно є похідною категорією від права на позов загалом, право на зустрічний позов має всі необхідні передумови для самостійного існування, оскільки поєднує у собі дві складові – матеріально-правову і процесуальну. Оскільки право на позов включає право на пред'явлення позову і право на його задоволення, то це положення з повною підставою можна віднести і до права на зустрічний позов, оскільки останній є одним із видів позову[3]. Таким чином, у праві на зустрічний позов існують дві сторони, дві правомочності: процесуальна сторона (право на пред'явлення зустрічного позову) і матеріально-правова сторона (право на задоволення зустрічного позову). Обидві правомочності тісно пов'язані між собою. Право на зустрічний позов К самостійне суб'єктивне право відповідача. Якщо у відповідача є право на пред'явлення зустрічного позову і право на його задоволення, то його порушене або оспорюване право отримує належний судовий захист. Право на зустрічний позов – це не саме порушене суб'єктивне право відповідача, а можливість отримання захисту цього права у певному процесуальному порядку у зустрічній позовній формі.

Присутність або відсутність права на пред'явлення зустрічного позову перевіряється при прийнятті зустрічної позовної заяви. Матеріально-правова сторона права на зустрічний позов, тобто право на задоволення зустрічного позову, перевіряється і з'ясовується у судовому процесі. І, природньо, як і у випадку з позовом взагалі, правомочність на пред'явлення зустрічного позову пов'язана з наявністю передумов. Загальні передумови права на зустрічний позов аналогічні передумовам права на позов, а спеціальні визначаються специфікою умов прийняття зустрічного позову.

Слід зазначити, що право на позов і право на зустрічний позов не тотожні, оскільки різні за змістом, мають різні механізми своєї реалізації, відрізняються наслідками застосування. Крім того, задоволення зустрічного позову заявленого самостійно, не запобігає стягненням з первісного позову, що є значущою обставиною при залікових вимогах відповідача. Відповідач, заявляючи позов самостійно, не завжди зможе використовувати всі доводи, якими б він оперував при заяві зустрічного позову. Право відповідача захищатися проти позову є забезпеченою судом можливістю оспорювати право позивача на пред'явлення позову, право на позов у процесуальному сенсі і право на його задоволення.

Можливість захищатися проти позову, як і пред'явити позов, доказувати його правомірність і обґрунтованість, визначається господарською процесуальною правоздатністю, але до порушення справи суб'єктивного права на захисні дії проти позову немає. Тільки з моменту винесення суддею ухвали про прийняття позовної заяви зацікавлені особи стають позивачем і відповідачем, і створюється правова основа процесу, що включає право позивача на позов у процесуальному сенсі, право відповідача на захисні дії проти позову і що співвідносять цим правам обов'язок суду. Право відповідача на захисні дії проти позову або на зустрічний позов, як і право на позов, є суб'єктивним правом: йому співвідносять

обов'язок господарського суду винести рішення за суттю заперечень проти позову або зустрічного позову, обов'язку вищих судів винести ухвалу або постанову з урахуванням доводів відповідача, обов'язок судового виконавця сприяти у здійсненні прав боржника.

Право відповідача захищатися проти позову є складним і охоплює всі стадії процесу у справі але, як і право на позов, включає ряд правомочностей і суб'єктивних прав. Як і позивач, відповідач має правомочність. Відповідач може визнати позов і завершити справу мировою угодою. Правомочність забезпечує відповідачеві активні дії із захисту проти позову. Суб'єктивне право відповідача захищатися проти позову включає також безліч суб'єктивних прав відповідача, яким співвідносять обов'язок суду отримати копію позовної заяви, копії рішень і ухвал суду тощо. Маючи з моменту порушення справи прав на захисні дії проти позову, відповідач може використовувати всі передбачені законом засоби для заперечування позову, але він також може визнати позов і укласти мирову угоду з позивачем.

Зустрічний позов має свою головну і відмінну ознаку – він повинен розглядатися спільно з первісним позовом. Значущість цього у тому, що вона дає можливість оперативно вирішити всі існуючі спільні й взаємозв'язані протиріччя. Роздільний розгляд позовів це абсолютно інший процес. З вищесказаного логічно випливає, що, у тому випадку, коли відповідачеві відмовлено у можливості заяви зустрічного позову, тим самим істотно порушуються його права. Якби це було не так, тоді цілком можна було б ліквідовувати цей інститут.

Якщо відповідач, чиї матеріальні права або законні інтереси порушені чи оспорювані, маючи об'єктивну необхідність і процесуальну можливість заявити у зв'язку з цим зустрічний позов, не може реалізувати цю можливість з причин, які від нього не залежать, поза сумнівом, його право на зустрічний позов порушене, а значить і в цілому його право на захист. Таким чином, якщо відповідачеві відмовлено у прийнятті зустрічного позову, і він змушений заявити його самостійно, то при цьому він реалізує своє інше право – право на позов, тобто інше право на інший позов.

Звичайно, можна заперечувати, що при неприйнятті зустрічного позову не обмежуються в цілому права відповідача на доступ до правосуддя тощо, але, як виявляється, це право у свою чергу складається з багатьох складових і право на зустрічний позов одне з них. Крім того, на наш погляд, відмова у прийнятті зустрічного позову з мотивів недоцільності, відсутності часу тощо, не відповідає принципам рівноправ'я сторін й змагальності, оскільки ці мотиви не носять об'єктивного характеру. Все вищесказане обґрунтовується тим, що позов- це єдиний і універсальний засіб і форма захисту права. Право відповідача на захист від позову або право на зустрічний позов у даному випадку не є виключенням і, будучи цілком самостійною категорією, у той же час є складовою частиною права на позов, права на судовий захист прав або законних інтересів. Іншими словами, право на зустрічний позов у конкретному господарському процесі реалізується як право на порушення паралельного процесу зі спору між сторонами і як право на позитивний результат процесу з цього спору, а у результаті як різновид права на отримання захисту порушеного або оспорюваного матеріального права у господарському суді. Вважаємо, що право на зустрічний позов, перш за все, породжується саме нормою матеріального права, процесуальна норма служить надалі засобом її захисту і реалізації. Таким чином, право на зустрічний позов – це га-

рантована державою можливість юридично зацікавленого відповідача як суб'єкта процесу звернутися у певному процесуальному порядку до суду з проханням (вимогою) про захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

Виявляється, що наведені деякі особливості зустрічного позовного провадження, не впливають на принципові риси позовного провадження в цілому і, тому, не міняють єдиної суті позовної форми захисту права, а органічно вписуються в нього.

1. *Новицкий В.* Проблемы применения встречного иска в хозяйственном процессе // Хозяйственный процесс. – 2003. – № 10. – С. 44 –47. **2.** *Советское* гражданское процессуальное право: Учеб. пособ. / Под ред. М.А. Гуревича. – М., 1957. – С. 181. **3.** *Господарське* процесуальне право України: Підручник / За ред. О.І. Харитонової. – К.: Істина, 2009. – С. 202.